

МОВОСВІТ ПАВЛА ТИЧИНИ

УДК 81'38

Світлана Єрмоленко

ФІЛОСОФІЯ МОВИ ПАВЛА ТИЧИНИ

Стаття присвячена аналізу поетичної мови Павла Тичини як феномену мовомислення поета, його особливості втілювати в слові індивідуальну картину світу, мотивовану філософією його ставлення до життя. Це світ сприймання природи, людських почувань, емоційного реагування на історичні події, які переживала Україна в ХХ ст. У типах словотворення, лексико-синтаксичної сполучуваності слів-понять поет одухотворює образи, асоціативно пов'язані з музикою, живописом, скульптурою. Цілісне сприйняття індивідуального стилю поета, розуміння природи його мови як філософії нейтралізує, коригує різке протиставлення двох періодів мовотворчості Павла Тичини, засвідчує, що його поезія – неперепутне явище в історії української культури.

Ключові слова: ідіостиль поета-лірика, поета-громадянина, авторський неологізм, ословлені музичні образи, зорові картини, цілісність індивідуального стилю, філософія сприймання життя.

The article is dedicated to the analysis of Pavlo Tychyna's poetic language as a phenomenon of poet's language mentality, his features to personify the picture of the world in individual word, motivated by the philosophy of his attitude to life. This is the perception of the nature's world, human feelings and emotional responses to historical events that Ukraine experienced in the twentieth century. In the types of word formation, lexical and syntactic combinability of words, concepts poet animate the images associatively linked with music, painting and sculpture. Holistic perception of poet's individual style, his understanding of the nature of language as a philosophy neutralize, adjust a sharp contrast between the

two periods in Pavlo Tychna's lingual creativity, shows that his poetry – exceptional phenomenon in the history of Ukrainian culture.

Keywords: *idiostyle of a poet, poetry, poet-citizen, author neologism, musical images objectified in word, visual pattern, the integrity of individual style, philosophy of life perception.*

Мова поезії Павла Тичини – знакова сторінка в історії української літературної мови ХХ ст., в історії української культури [Мовотворчість 2011]. Значення поета як мовотворця не обмежується його новаторським слововживанням, коли слово загальномовного лексикону, або авторський неологізм несподівано відкриває для читача свої семантичні грані й дивує глибинними можливостями української мови передавати думку й почуття; не фіксацією в текстах поета різноманітних ритміко-інтонаційних, синтаксично гнучких структур, оригінальних метафор, індивідуально-авторських оксюморонів чи перегуків з українськими фольклорними джерелами...

Сучасним інструментарієм лінгвостилістичного аналізу годі пояснити, чому поезію Тичини називають *золотою арфою українського слова* (І. К. Білодід), *громом українського солов'я* (С. Шаховський), *ліричною, ніжною соло-піснею, яка природно переходила до «органного многоголосся»* (О. І. Білецький). У таких метафоричних оцінках відбито музичне осердя його поетичного таланту. І секрет, мабуть, не в тому, що Павло Тичина часто мислив музичними образами – пор. назву збірки «Сонячні **кларнети**» або мовно-естетичні знаки української поетичної культури на зразок **Арфами, арфами** – *золотими, голосними обізвилися гаї самодзвонними..; Отак роки, отак без краю на **струнах** Вічності перебираю я, одинокая верба; І звучить земля, як **орган**.*

Авторські лексичні новотвори збагатили поетичний словник української літературної мови [Тичина 1971].

У характерних інтонаціях, синтаксично-ритмічних структурах вірша Тичини закарбовано особливості мовомислення поета-лірика, поета-філософа, поета-громадянина. Багато рядків його поезії стали афоризмами, несучи в своєму змісті прожите й пережите не лише автором, а й усім українським народом упродовж ХХ ст. Вони розширили

мовний досвід українців, відгукуючись у їхній пам'яті сповідальною авторською інтонацією або гранично чіткою, логічно-раціональною оцінкою історичних подій, як сприймав їх автор.

Наш сучасник Борис Олійник пише: «Назвати його генієм було б тривіально. Павло Тичина – це явище планетарного масштабу, і диво те – як суто українське, так і вселюдське.

Таїна цього феномену в тому, що він не вимучував перо, позаяк сама поезія говорила його устами, від імені глибинної України. Він настільки відчував материнське слово, що свої поезії творив не за стандартами версифікаторства, а за музикою небесних сфер, чутною тільки йому одному» [Олійник 2011: 4].

Але таїна, мабуть, і в тому, що цілі покоління українців, пригадуючи слова поета чи звертаючись до збірок поезій П. Тичини, так само чують цю музику небесних сфер, так само вловлюють голоси лісових дзвіночків, так само бачать, як пробігає сонячний зайчик і ромашкам очі розтулює. Особливе інтимне ставлення до загальноживаного слова робить це слово відкриттям, дивом для читача. Цікаву самооцінку пропонує поет у вірші:

*На те я лірик, щоб запитувать,
не тільки холодно озватися,
не тільки лозунги почитувать,
а – дивуватись, дивуватися!¹*

Поет не втомлюється дивуватися, читаючи книгу природи: за питально-розмовними інтонаціями – особливість авторського ліричного світовідчужання, яке було притаманне йому упродовж усього життя.

*Що місяцю зіроньки кажуть ясенькі?
Що шепчуть квітки уночі над рікою?
Про що зітха вітер? Що чують тумани,
коли гай зелений цілують-милують?*

¹ Тут і далі приклади наводимо за виданнями: *Тичина П.* Вибрані твори. Том перший. Вірші. – К., 1971. – 394 с.; Том другий. Поєми та цикли. – К., 1971. – 364 с.; *Тичина П.* Десь на дні мого серця. – К., 1991. – 221 с.; *Тичина П.* Подорож до Іхтімана. – К., 1969. – 125 с.

Поет розмовляє з природою – з небом, землею, вітром, сонцем, полем, з деревами й квітами. Природа теж озвучена, одухотворена, наділена мовою. В індивідуальних словах-образах, у низці синонімічних дієслів на позначення поняття «розмова» відчуваємо глибинний зв'язок із поезією Т.Шевченка, з настроєво-пейзажними картинами прози М. Коцюбинського. Імпресіоністичні картини рідної природи пронизані тим настроєм, тим особливим ладом думання, який нагадує пейзажі й спілкування з природою М. Коцюбинського.

Павла Тичину дивують закладені в мові міфологічні уявлення народу про стихії природи, коли кажемо: *сонце сходить і заходить, туман падає, прийшла осінь*. В унісон з такими загальномовними метафорами звучать власне тичининські відкриття наявних в українській мові можливостей оновлення семантики слова, а через нього – новий погляд на звичні реалії, пор.: *Сміється сонце з небозвода, кудись хмарки на конях мчать; мовчать гори, замислились оселі, журиються тумани, плачуть гаї*. Як найближчу людину, поет відчуває *примружені гаї, замислені оселі, усміхнені зорі*, ніч перед ним розкриває *зоряну книгу*.

О скільки у природи немудро-мудрих літер!

О скільки у людини невміння прочитать...

По-своєму прочитує Тичина книгу природи. Вона відкрита для всіх, але тільки людям, для яких слово наповнене звуками й кольорами, відкривається тасмниця розмови вітру, хмар, мовчання гір, сміх рік, пор.:

Інакше гнутья лози і куряться тумани.

Мовчать одвіку гори – зовсім не так, як ми...

*Як тихо лебедіють до місяця осики, –
щоби їй не потривожить поснулих бур'янів.*

Зорові й звукові образи в циклі «Пастелі» Тичини розширили горизонти українського слова, вони назавжди увійшли в скарбницю світової лірики: тут ніжні відтінки кольорів, тонів ранкового неба, мерехтливих вечірніх сутінок, втомленої чорної ночі й звуки сонячного дзвінкогоголосого дня.

Чим досягається виразна індивідуальність, неповторність поетичної мови П. Тичини? Насамперед, вільною, сміливою

сполучуваністю слів: здається, про хмари (хмарки) вже стільки є в поетичній мові метафор, що важко бути оригінальним, але поет знаходить свій «скульптурно-словесний» образ:

*Вітер в небі, вітер в небі
пальцями хмарини м'яв...
Так... злегенька...
наче скульптор – форму в них міняв, лице,
І хмарини, зчервонівши,
усміхнулися на це.*

Розмовляючи з природою, поет прагне до єдності з нею:

Візьми мене, природо, і до своїх причисль.

Є в Тичини улюблена форма складних слів, тавтологічних словосполучень, утворених відіменникових дієслів, за якими легко пізнати тичининський вірш: *крилоорлина Україна, рельси паралеляться; павутиниться останній погляд вечора на вікнах; тіль титаниться на схід; тихо, туго вітер кленоклонив день; жито жититься; на небі туча тучить; бровить брови вчений.* Сам процес творчого словотворення, народження лексичних, синтаксичних неологізмів прочитується в змісті образного авторського вислову:

*Креснуло-полоснуло
і блиснуло в слова.*

Мовотворчість Тичини зафіксувала лірично-філософське бачення, сприймання не лише природних явищ, стихій, а й глибоко аналітичне осмислення суспільних подій. Маємо змогу читати сьогодні твори поета, які були безпосередньою реакцією його вразливої душі на події лютневої революції в Росії, на події громадянської війни. Ці відновлені тексти, вільні від ідеологічних нашарувань радянських видань, засвідчують, як інтуїтивно проникливо відтворив Тичина піднесений дух визвольних змагань українського народу, як він побачив трагічні події початку ХХ ст., коли золотий гомін українського прагнення до вільного життя був придушений бездушним чорним птахом. Поезія «Золотий гомін» – це ніби кінокадри тодішнього святкового Києва:

*...слава! – з тисячі грудей.
Голуби.
То Україну
За всі роки неслави благословляв
хрестом
Опромінений,
Ласкою Божою в серце зраний
Андрій Первозванний.*

Чи випадкове поєднання звукової семантики в слові *гомін* із кольористичним епітетом *золотий* – улюбленим слововживанням П. Тичини? І в назві «Золотий гомін», і в змісті твору можна відчуті Шевченкове *Гомоніла Україна, довго гомоніла*. Зорувим і звуковим словесним образам сонця, блакиті, голубів, радісних дзвонів Лаври й Софії, людського сміху – загальному образу *безжурного Києва*, «що воювать хотів безкровно», протиставлені кадри *чорнокрилля*:

*Чорний птах
із гнилих закутків душі,
Із поля бою прилетів.
Кряче.
У золотому гомоні над Києвом,
Над всією Україною –
Кряче.
О, бездушний пташе!
Чи це не ти розп'яття душі людської
Століття довбав?
Століття.
Чи не ти виймав живим очі,
Із серця віру?
Із серця віру.
Чого ж тепер тобі треба
В години радості і сміху?
Чого ж тобі треба тепер, о,
бездушний пташе?
Говори!
Чорнокрилля на голуби й сонце –
Чорнокрилля.*

У кожному уривку цього кінематографічно побудованого поетичного тексту відчуваємо музичні інтонації Тичининого мовомислення. У кінокадрах-висловлюваннях зафіксував поет трагічні ноти громадянської війни: розкол українського суспільства як на соціальному, так і на мовно-національному ґрунті:

– Любий мій, чом ти не смієси,
чом не радієш?
Це ж я, твій брат, до тебе по-рідному
промовляю, –
Невже ж ти не впізнав?
– Відступись! Уб'ю!

Вслухаючись у золотий гомін української революції, поет заявляє:

*Я – дужий народ,
Я молодий!*

Тичина – майстер точних формул, афористичних висловлювань, які в короткій формі фіксують цілісне сприймання конкретних суспільно-історичних подій. Лаконічні поетичні рядки часто набувають символічного значення, характеризуючи сутність явища в його часовій незмінності. Такою, наприклад, є національно-мовна, національно-культурна оцінка Харкова:

*Харків, Харків, де твоє обличчя?
До кого твій клич?
Угруз ти в глейке mnogоріччя,
темний, як ніч.*

Між мовою ранньої лірики і громадянської поезії П. Тичини 30 – 60-х років ХХ ст. помічаємо різницю в зміні стилістичної тональності поетичних текстів. Це мотивовано загальною почуттєвою домінантою поетового самовираження, про що він чітко висловлюється:

*Бо не в собі ж я, а увесь – на людях,
бо все моє – чи зблизька, чи здаля,
Тому земля кипить, як серце в грудях,
і серце стогне, як уся земля.*

До речі, слово *серце* (характерний авторський епітет до нього *просвітлене*) належить до частотних у ліриці Тичини. Невипадково збірки вибраних поезій П. Тичини, видані в кінці ХХ ст., мають назви зі словом *серце*: «В серці у моїм» – 1970, «Десь на дні мого серця» – 1991. Поетове серце було чутливе до всього, що відбувалося на рідній землі, що відчували в своєму житті українці.

Досліджуючи поезію П. Тичини, Григорій Грабович прочитує у висловлюваннях поета – *Я буду й єсть, як був повік, Поет-голова, робітник; Життя – найвищий ідеолог. Життя – найвища школа шкіль,* – «поетичний моральний імператив, який існує поза ідеологією чи естетичною шкалою» [Грабович 1997: 346].

І тематично, й стилістично-почуттєво мову поета творив час. Згадаймо рядки П. Тичини, написані в різні роки ХХ ст., в яких громадянське (публічне) Я переплавлене в неповторні індивідуальні інтонації:

*За всіх скажу, за всіх переболію,
я кожен день на звіт іду, на суд.
Глибинами не втану, не змілію,
верхів 'ями розкрилено росту.
«За всіх скажу» (1922)*

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

*Щоб жить – ні в кого права не питаюсь,
Щоб жить – я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.
«Я утверждаюсь» (1943)*

Громадянські мотиви поезії Тичини, ословлені в майстерних за формою сентенціях, завжди проектувалися на конкретно-історичні події, пор.: «Тичина змушений був прийняти мінливості долі своєї України достоту, як ріка приймає звиви й повороти свого русла» [Грабович 1997: 358].

Розширювати зміст громадянської поезії раннього Тичини допомагають сучасним читачам архіви поета. Але не все збереглося в архіві. Пор.: «Декілька віршів періоду громадянської війни із періодичної преси 1917-1918 р. («Гей, вдарте в струни, кобзарі...»), «Ой що в Софійському заграли дзвони», «Хто це так із тебе посміятися смів?», «Пам'яті тридцяти») виявилися забутими, про них немає ніяких відомостей в архіві поета» [Гальченко 2014: 17]. Автор наводить приклади рядків Тичини, у яких зафіксована національна символіка й висловлені пророчі слова поета про важкий і трагічний шлях здобування волі українським народом, пор.: *збирались під прапори, під соняшні ще й сині; І взялися кров'ю поле і гаї, Бо рубались, бились рідні, свої; Не будь ніколи раю у цім кривавім краю.*

В україністиці поширене твердження про контраст ранньої творчості Павла Тичини (зб. «Сонячні кларнети»,...) і поезії 40–60-х років ХХ ст., пор.: «Пізніше П. Тичина втратив свій голос. Від символізму він відійшов, а до реалізму чи неокласицизму не дійшов» [Русанівський 2001: 296]. Очевидно, не можна поетичну мову Тичини прив'язати до певного літературного напрямку. Не вкладається мовотворчість поета в прокрустове ложе літературних напрямів.

Багатоплановість мови Тичини, як і передане мовою його пророче мислення засвідчують, що за мовою, її філософським змістом не можна протиставляти творчість раннього і пізнього Тичини.

Нам видається переконливою думка академіка О. Білецького: «Найменше вивчено останній період творчості Тичини. Читачі, зачаровані музикою «Сонячних кларнетів» та іншими збірками 20-х – початку 30-х років, часом нарікають, що в нових віршах поета уже не звучать мелодії арфи, голосної самодзвонної. Навряд чи мають рацію ті, хто хоче, щоб улюблений поет назавжди лишився з тим самим виразом «поетичного обличчя». Ці читачі ніби не хочуть бачити всіх тих велетенських змін, що відбулися в психіці радянських людей. Зазнала змін вся образна система Тичини» [Білецький 1961: 39]. Музика ранніх творів поета, в якій є особлива вишуканість і філігранність, чарує дослідника, але він спостерігає, як з роками поезія П. Тичини «шириться і зростає тематично і стилістично» [Білецький 1961:

42]. Григорій Грабович розвиває думку О. Білецького і пише про поетичну цілісність творчості Тичини, про органічний сплав ліричної сповідальної поезії й громадянської лірики, про постійну чутливість поета до динамічної, оригінальної щодо інтонаційного багатства вишуканої форми вірша.

Висловлюючи думку про філософію мови Тичини, не можемо обмежитися виявленням народно-фольклорних, писемно-книжних, усно-розмовних джерел ідіостилу поета. Бо ж для самого поета мова не була тільки інструментом вираження власних думок, хай навіть яскраво метафоричних, образних. Мова була для нього живим зв'язком з українськістю – з природою України, з її історією, культурою, зі способом міфологічного й реального сприймання світу українцями. Українській мові як соціальному й естетичному феномену, як важливій ознаці самобутності народу присвятив Павло Тичина символічну поезію «Слово»:

*Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово –
розцвітай же, слово!
Хай ізнов калина
червоніє, досягає,
всьому світу заявляє:
я – країна Україна –
на горі калина! (1945)*

Образні дефініції знакових соціальних понять, якими рясніє поезія П. Тичини, мають здатність по-новому прочитуватися в інших конкретно-історичних умовах. Що пригадуємо з поезії П. Тичини? Бо саме наш читацький досвід і пам'ять свідчитиме, щό назавжди залишиться в скарбниці української мови.

Це й ніжна ліричність і природність висловлень *Ми дзвіночки, лісові дзвіночки, славим день..; А я у гай ходила по квітку ось яку..; Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?* Це й карбований, мужній ритм рядків *Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була.* Широку амплітуду думок і

почувань містить геніальна поезія Павла Тичини, і саме ними вимірюється філософія поетової мови.

Білецький О. Передмова до видання // *Тичина П.* Твори: В шести томах. Т. 1. – К., 1961.

Гальченко С. Історія тексту. Джерелознавчі і текстологічні аспекти творчості П. Г. Тичини, В. М. Сосюри та Остапа Вишні. – К., 2014.

Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – К., 1997.

Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття // Збірник наукових праць. – Рівне, Остріг, 2011.

Олійник Б. Передмова // *Тичина П.* Послав я в небо свою молитву. Вибране. До 120-річчя поета. – К., 2011.

Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. – К., 2001.

Тичина П. Квітни, мово наша рідна. – К., 1971.

Статтю отримано 20.03.2016

Svitlana Yermolenko

THE PHILOSOPHY OF PAVLO TYCHYNA'S LANGUAGE

The article analyzes the poetic language of Pavlo Tychyna as a phenomenon of individual world view, which is motivated by the philosophy of his attitude to life. This is the perception of the world of nature, human feelings and emotional responses to historical events that Ukraine experienced in the twentieth century. In the types of the word formation, lexical system, the syntactic structure of sentences poet's idiosyncrasy is recognized, inspired by typical verbal abuse, associatively linked with music, painting and sculpture.

Tychyna's Poetry is called the golden harp of ukrainian word, a thunder of ukrainian nightingale, the lyrical, gentle solo song, which of course goes to the «organnogo mnohoholossia».

The value of Tychyna in the history of Ukrainian literature and culture is not limited to the innovative use of the words. Word which is available to the general vocabulary or in the author's neologism impress the reader by unexpected perception of lexical semantics, original metaphors, unique rhythms and phrases syntactic flexibility. «Oslovleni» (verbalized) musical images, visual picture are fixed in Tyhyna's poetry. The poet does not get

tired to surprise himself by reading the book of nature: the questional and conversational tones – a feature of the author's lyrical attitude that was characteristic for him throughout life.

Some researchers contrast the two periods of the Tychna's literary works, denying his artistic poetry's value of the second half of life. However, based on a holistic perception of the individual style of the poet, understanding of his nature of language as a philosophy we conclude that the poet was always – a deep lyricist, a poet-citizen.

Tychna's poems fill the Ukrainian literary language by aphoristic sayings as linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture.

УДК 811.161.2'373.611

Євгенія Карпіловська

«АЕРОПЛАНЬ, ДУШЕ МОЯ...» (БАГАТОЛИКИЙ ОКАЗІОНАЛІЗМ ПАВЛА ТИЧИНИ)

У статті розглянуто різні типи okazіоналізмів у мові поетичних творів Павла Тичини. Особливу увагу звернено на способи порушення чинної словотвірної норми, виявлені 1) у виборі моделі словотворення для означення уже відомого поняття або 2) у використанні наявної словотвірної моделі для позначення нового поняття.

Ключові слова: мова письменника, ідіостиль, словотворення, новотвір, okazіоналізм.

The different types of occasional words in the language of poetry by Pavlo Tychna is considered in this article. Particular attention is devoted to the ways of violation the actual word-formation rules which present 1) the choice of word-formative model for nomination already known concept or 2) the use of existing word-formative model for nomination of new concept.

Keywords: language by writer, idiostyle, word-formation, new derivate, occasional word.

Наша мова насичена метафорами, образами, настільки звичними і давно знайомими, що ми вже їх і не відчуваємо. Дощ – *іде*, сніг – *падає*, рік – *проходить*, небо – *похмує*, а думку ми – *висловлюємо*. Тобто (знову метафора!) *втілюємо* її